

tarkastella maan valtaamisen ja kolonisaation oikeuttamisen valossa. Tämän hän ilmaisee suorasanaisesti kolmannen luvun lopussa: "In effect, the monks were taking this land from the locals and unconsciously needed to justify this act of colonization".

Wardin mukaan tärkeimmät propagandavälineet olivat Ammonioksen ja Pseudo-Niloksen kertomukset: näiden ja useiden muiden Wardin lähteiden englanninkielisen käännökset löytyvät Daniel Canerin teoksesta *History and Hagiography from the Late Antique Sinai* (2010). Julmuuden kuvaukset korostivat nomadien verenhimoisuutta ja pitivät yllä marttyyriuden mahdollisuutta valtakunnassa, jossa valtio ei enää uhannut kristittyjä. Paitisi kirjallisen, myös arkeologisen aineiston valossa munkit ilmeisesti pitivät nomadeja uhkana. Julmuuksia tapahtui, mutta Ward argumentoi, että kuvaukset ovat liioiteltuja ja kerrottu kristittyjen näkökulmasta. Hän myös kysyy, mikä oli nomadien kokemus ja arvio, että karun niemimaan tärkeimmät vesivarat olivat nyt munkkien hallinnassa, samoin ne vähät viljelymahdollisuudet, mitä alue tarjosi. Kristillistäminen muutti Siinain taloudellisia oloja, väestön elinkeinoja ja toimeentulon edellytyksiä. Köyhtyminen ajoi ryöstöretkiin ja hyökkäyksiin.

Viidennessä luvussa Ward tarkastelee saraseenien uhkaa pääasiassa arkeologian valossa. Roomalaiset rakensivat linnoitusketjun suojaamaan Arabian vastaisia rajoja: *limes Arabicus* sai kristillisellä ajalla jatkokseen toisen ketjun, *limes Palestinaen*. Tutkijat ovat esittäneet eri näkemyksiä näiden linnoitusten ajoituksesta, tarkoituksesta ja merkityksestä. Ward käy läpi Palestiinan ja Siinain alueiden linnoitusverkostoa eri vuosisadoilla. Luvussa on kolme karttaa, joiden avulla lukijalle tarjotaan käsitys linnoituksista 300-, 400- ja 500-luvuilla. Ward nostaa luvun lopussa Piacenzan pyhiinvaeltajan kertomuksen ja tämän tapaamat

saraseenit. Olivatko suoja-toimet onnistuneet, kun saraseenit eivät olleetkaan murhanhimoisia ryöstelijöitä, vaan kurjalistoa, joka kerjasi pyhiinvaeltajilta ruokaa?

Poliittiset voimasuhteet muuttuivat islamin levitessä 600-luvulla ja saraseeni-nimityksen käyttö laajeni historiallisesti merkittävällä tavalla. Nomadeilta nimityksen perivät muslimit, jotka valloittivat alueita kristityiltä. Jerusalemin patriarkka Sofronios, joka teki päätöksen kaupungin antautumisesta helmikuussa 638, on ensimmäisiä kirjoittajia, joka käyttää termiä tässä merkityksessä ja hyödyntää samalla nomadi-saraseeneista piirrettyä murhanhimoista kuvaa. Myös Johannes Damaskolainen hyödyntää polemiikissaan islamia edeltävää saraseeni-kuvaa.

Ward liikkuu teoksessaan 300–600-luvuilla, tekstien ja arkeologian maailmoissa. Kirja on silti kompakti, tekstiä on vain 153 sivua, johon sisältyy joitakin kuvia ja karttoja. Lisänä on kattava bibliografia ja indeksi. Lähteiden runsaudesta huolimatta tutkimus pysyy hyvin koossa. Kirja muodostaa vahvan tarinan, jota on mielenkiintoista seurata. Tämä tietysti tarkoittaa, että Ward ei tarkastele kaikkia yksityiskohtia perinpohjin ja luottaa usein muiden tutkijoiden tekemiin johtopäätöksiin. Esimerkiksi viidennessä luvussa ei käydä perinpohjaisesti läpi kaikkia arkeologisia aineistoja.

Kirjan ansioihin lukeutuu onnistunut ja monipuolinen saraseenikuvien tarkastelu, jota postkolonialistinen näkökulma tukee, sillä se auttaa tavoittamaan edes häivähdyksen saraseenien elämää. Kristillisiin lähteisiin saadaan kriittistä etäisyyttä, joka samalla saa katsomaan niitä uusin silmin. Saraseenikuvausten pitkästä varjosta keskusteleminen ajankohtaistaa tutkimuksen. Länsimaisessa käsityksessä muslimista on väritetty väkivallan sävyin, jotka Ward johtaa islamia edeltäviin kuvauksiin saraseeneista. Vaikka Ward ei kiellä väkivaltaa, vääryyksiä tai uskonnol-

lista suvaitsemattomuutta, johon saraseenit tai sittemmin muslimit ovat olleet osallisia siinä missä kristityt, hän pyrkii riisumaan konfliktit yksipuolisesta demonisoinnista.

Postkolonialistinen näkökulma vie lukijan myös toiseen suuntaan. Vaikka tarkastelu liittyy ensisijaisesti uskonnolliseen identiteettiin, on islamia edeltävissä saraseeni-kuvissa nähtävissä nomadisen ja paikallaan pysyvän agraariväestön identiteettien ero. Monissa lähteissä nomadista elämää pidetään vähempiarvoisena. Paimentolaisen tai muuten valtakulttuurista poikkeavan elämäntavan marginalisointi ei ole (kaukaista) menneisyyttä, oli kyse muinaisista saraseeneista tai paimentolaiskansoista niin myöhempien suurvaltojen kuin Pohjoismaiden alueilla.

ULLA TERVAHAUTA
TEOL. TRI, HELSINKI

GARTH FOWDEN
Before and After
Muhammad: The First
Millennium Refocused.
Princeton: Princeton
University Press 2014.
248 s.

GUY G. STROUMSA
The Making of the
Abrahamic Religions in
Late Antiquity. Oxford
Studies in the Abrahamic
Religions. Oxford: Oxford
University Press 2015.
240 s.

Garth Fowden on työskennellyt vuodesta 2013 Cambridgen yliopistossa abrahamilaisten uskontojen professorina. Samana vuonna Jerusalemin heprealaisen yliopiston professori Guy Stroumsa jäi pois Oxfordin yliopistosta abrahamilaisten uskontojen professuurista (2009–

2013). Tässä arvioitavat Fowdenin ja Stroumsan kirjat julkaistiin peräkkäisinä vuosina ilmeisesti toisistaan riippumatta. Molemmissa tavoitellaan vaatimattomassa tekstimäärässä suuria uskonnonhistoriallisia kehityslinjoja. Abrahamilaisten uskontojen professorit kertovat, miten juutalaisuus, kristinusko ja islam syntyivät ja miten siihen tulisi suhtautua.

Teoksissa ei kartella yleistävien, paikoin essentialisoivien käsitteiden käyttöä; niiden purkaminen on tehtävä sinänsä, johon tässä yhteydessä en tartu. Keskeisempää on arvioida tutkimuksia ilmiöinä ja hahmottaa sitä, mitä Stroumsa ja Fowden väittävät. Suuret kysymykset ovat kysymisen arvoisia ja ajankohtaisia juuri nyt. Kun kuorossa he peräänkuuluttavat paradigman muutoksen välttämättömyyttä uskonnon historiallisessa tutkimuksessa. Stroumsa kirjoittaa: "Efforts should be made, imperfect or tentative as they may be, to analyze the complex dynamics of religious change in late antiquity from the perspective of a unified history of religion" (s. 2, vrt. Fowden, s. 1–5).

Stroumsa tekee myöhäisantiikin uskonnon vertailevaa historiantutkimusta. Hänen pyrkimyksensä on haastaa perinteinen käsitys varhaisesta kristinuskosta. Sillä hän tarkoittaa historiallista rekonstruktiota, jonka mukaan kristinusko ensin erkani juutalaisuudesta toisen vuosisadan alkupuoliskolla ja roomalaisesta pakanuudesta kolmannelle vuosisadalle mennessä. Tässä paradigmasa 300-luku on nähty kristinuskon muotoutumisen kannalta käännetekeväksi, koska sen status muuttui tuolloin Rooman valtakunnassa sallituksi ja myös viralliseksi uskonnoksi. Stroumsa arvioi, että neljäs vuosisata – vaikkakin keskeinen – on saanut liian suuren painoarvon kristinuskon tutkimuksessa, ikään kuin se merkitsi kristinuskon kehitykselle enemmän kuin mikään sitä ennen tai sen jälkeen. Näissä yhteyksissä Stroumsa kritisoii useaan otteeseen

nykyisiä "revisionistisia" tutkimustrendejä ja ennen kaikkea Daniel Boyarinia, joka on problematisoinut käsitteiden "juutalainen" tai "juutalaisuus" sisältöjä antiikin asiayhteyksissä erityisesti ennen 300-lukua.

Omassa lähestymistavassaan Stroumsa painottaa, että kristinusko paitsi syntyi ympäristöön, joka koostui useista eri ryhmistä, myös kehittyi tuossa ympäristössä vuosisatojen ajan. Käyttämällään käsitteellä "sectarian milieu" Stroumsa viittaa tarkoituksellisesti John Wansbroughin samannimiseen teokseen vuodelta 1978, jossa Koraanin syntykonteksti määritellään vastaavasti. Erilaiset uskonnolliset ryhmät olivat usein konflikteissa toistensa kanssa, mutta yhteinen ympäristö mahdollisti myös jatkuvan kontaktin. Esimerkiksi varhaisen rabbiinisten lähteiden sisällyttäminen varhaisen kristinuskon tutkimukseen auttaa rekonstruoimaan sitä.

Antiikin ja myöhäisantiikin eripuraisetkin ryhmät jakoivat lukuisia implisiittisiä käsityksiä ja otaksomia, joista heidän uskonnollinen maailmansa koostui. Stroumsa kutsuu kokonaisuutta myöhäisantiikin uskonnolliseksi *koineeksi*. Hän esittää – ehkä tarkoitushakuisesti provosoiden – että uskonnollisuuden muotoutuminen varhaisesta juutalaisuudesta varhaiselle keskiajalle eli niin kutsuttu "long late antiquity" on eräänlainen *praeparatio coranica*. Näin ymmärretty myöhäisantiikki auttaa selittämään, miksi ja miten islamin oli mahdollista syntyä ja levitä niin laajoille alueille sillä nopeudella kuin se levisi. Stroumsa näkee profetiasa yhden keskeisen myöhäisantiikin uskonnollisuuden kehityslinjan, joka liittyy yhteen juutalaisuuden, kristinuskon ja islamin lisäksi myös muita uskonnollisia liikkeitä kuten esimerkiksi manikealaisuuden. Hän huomauttaa, että väriiden profettojen rooleihin ja merkitykseen on tutkimuksessa kiinnitetty huomiota liian vähän. Neljännessä luvussa "False Prophet and False Messiah", Stroumsa esittelee juutalaisia ja kristillisiä re-

aktioita Muhammadiin ja mahdollisuuksia tulkita Muhammad (vääräks) profeetaksi tai messiaaksi. Analyysi osoittaa tutkimuksen tarpeellisuuden käytännössä: lähteiden runsaus ja vaihtoehtojen kirjo on pintapuolistikin esitettynä vaikuttavaa.

Praeparatio coranica tulee kuitenkin myös Stroumsan teoksen kompastuskivi. Samalla kun Stroumsa kritisoii 300-luvun tapahtumien näkemistä kristinuskon näkökulmasta vallankumoukselliseksi, hän itse näyttää kyseenalaistamatta siirtävän vastaavat vallankumoukselliset muutokset 600-luvulle. Yhtäältä menestyksekkäät arabivalloitukset ja islamin nopea leviäminen puoltavat hänen argumentoimansa uskonnollisen *koineen* vaikutusta, mutta toisaalta hänen teoksessaan islamin synty näyttäytyy jonkinlaisena päätepisteenä, josta islamin myöhempi kehitys jää erilleen.

Stroumsan teoksen pohjalla on hänen 2000-luvulla julkaisemiaan tutkimusartikkeleita (poikkeuksena "Seal of the Prophets: The Nature of a Manichaean Metaphor", joka on julkaistu jo 1986). Fowdenin *Before and After Muhammad* puolestaan on selkeämmin monografia, suorannainen ohjelmanjulistus. Kirjan tarkoituksena on, kuten Fowden toteaa, luoda sellainen historiallisen tutkimuksen viitekehys, joka ottaa mukaan myös islamin mahdollisimman reilusti eli juutalaiselle ja kristilliselle perinteelle tasavertaisena. Tosiasassa tasavertaisuudesta seuraa, että islam ja itäiset kirkot saavat Fowdenin mallissa korostuneen roolin; ensimmäisen vuosituhannen historiassa latinalaiseen länteen viitataan vain harvoin.

Lähtökohta ilmentää sitä, mikä Fowdenin mukaan on pielessä: eurooppalainen historiankuva on liian kristinuskon- ja länsikeskeinen tehdäkseen oikeutta islamin historialliselle ja intellektuaaliselle arvolle, vaikka islam on erottamaton osa sitä. Toisin sanoen historiankuvan rakenteet ja metatason olettamukset – esimerkiksi vallitseva peri-

odisaatio – mukailevat pitkälti läntisen kristillisen historian kehitystä. Ne eivät Fowdenin mukaan palvele tämän päivän tai tulevaisuuden monikulttuurista Eurooppaa, jossa ihmisten identiteetti on kytköksissä paitsi läntiseen kristilliseen tai juutalaiseen, myös itäiseen kristilliseen ja islamilaiseen historiaan. Ensimmäisen vuosituhannen aikana huomion tulisi suuntautua idemmäs, Itä-Rooman ja Persian, sittemmin islamilaisen valtakunnan keskuksiin ja niiden yhteiselle rajalle.

Fowdenin ehdottoma uusi periodisaatio pohjaa siihen, ettei antiikin sen enempää kuin myöhäisantiikkiin lopu, ellei näkökulmaksi valita joksikin syrjäistä latinalaista länttä. Niin kutsuttu ”long late antiquity” ei riitä vastaukseksi, sillä sekin heijastaa Fowdenin mukaan tarpeetonta ajatusta sivistyksen romahtamisesta tai jämähtämisestä, vaikka lykkääkin sitä tuonnemmas. Ensimmäisen vuosituhannen paradigmassa aristoteelinen intellektuaalinen traditio muodostaa pohjavireen. Fowden tarkoittaa sillä Aristoteleen kirjoituksen ympärille ajanlaskun alussa kehkeytyvää tulkinta- ja kommentaarikulttuuria, joka kulminoituu noin tuhat vuotta myöhemmin Ibn Sinan tuotannossa.

Vastaavasti ajanlaskun alussa varhainen kristinusko ja rabbiininen juutalaisuus alkavat muotoutua ja Fowdenin mukaan ensimmäisen vuosituhannen loppuun mennessä voidaan myös islamin nähdä tulleen sellaiseksi uskonnolliseksi perinteeksi, jota voi verrata patristiseen kristinuskoon tai rabbiiniseen juutalaisuuteen. Hänen mallissaan antiikin filosofisen perinteen jatkumo saa keskeisimmän roolin. Heidän, jotka tänään piirtävät historian suuria linjoja, tulee huomioida paitsi juutalais-kristillis-islamilaisien monoteististen perinteiden myös kreikkalais-roomalaisen rationalismin merkitys historiassa sekä näiden nykyisyyteen asti jatkuva vaikuttavuus. Fowden kirjoittaa: ”I too end up offering the reader what is sometimes deri-

sively referred to as a ”grand narrative” – what is more, one based on concepts, and in particular religious concepts” (s. 9).

Eräs Fowdenin keskeinen idea on monoteistisille uskonnoille mutta myös aristotelismille ja roomalaiselle oikeudelle yhteinen kypsymisprosessi. Kypsytminen sisältää profeettallisen vaiheen lisäksi sekä pyhiin kirjoitusten vakiinnuttamisen että niihin kytkeytyvää oppineisuutta edustavan kommentaarikulttuurin kehittymisen. Roomalaisen oikeuden, kristinuskon ja islamin tapauksissa prosessi saa muodon myös laajojen alueiden ja monien erilaisten ryhmien hallitsemiseen tähtäävässä politiikassa. Yksi suuri kehityskertomus, jonka Fowden kertoo ansiokkaasti kirjansa kuudennessa luvussa, on kysymys roomalaisen lain kehittymisestä rinnastettuna vastaaviin kehityksiin rabbiinisessa juutalaisuudessa, kristinuskossa ja islamissa. Hän huomauttaa, ettei patristinen kristinusko periaatteessa poikkea rabbiinisen ja islamilaisen kirjoitusten ja lain tulkinnan perinteiden muotoutumisesta. Kussakin on kyse ”kanonisaatiovaiheesta” eli kehityksestä, jossa kirjoitusten tulkintaa, oppia ja sosiaalista järjestystä systematisoidaan ja auktorisoidaan. Vastaava kehitys voidaan nähdä myös roomalaisessa laissa, joka saavuttaa eräänlaisen kulminaatiopisteensä Justinianuksen koodeksissa.

Stroumsan ja Fowdenin projekteissa on paljon päällekkäisyyttä ja yhteneväisyyttä, esimerkiksi tutkimuksen painopisteen siirtäminen itään. Tutkimusten taustalla on nähtävissä myös lukuisia yhteisiä tekijöitä. Eräs tällainen on epäilemättä Angelica Neuwirth, jonka tutkimus *Der Koran als Text der Spätantike* (2010) sijoittaa muslimien pyhän kirjan vahvasti myöhäisantiikin miljööseen. Neuwirthin mukaan arabiankielinen Koraani ei ole irrallaan juutalais-kristillisistä liturgisista perinteistä ja hellenistisestä retoriikasta, vaan kertoo näiden kulttuurien keskinäisestä läheisyydestä. Stroum-

san lähestymistavassa huomio onkin esi-islamilaisien kehityslinjoiden ymmärtämisessä siten, että islamin synty on mahdollista kytkeä niihin ja siten kontekstualisoida ja selittää sitä. Näin islamin historia ei ala tyhjästä eikä jää erilliseksi muusta Lähi-idästä.

Fowdenin mukaan tarkastelun ei tulisi päättyä islamin alkuun, koska tuolloin islam, sen mukainen perinne ja ajattelu jäivät vieraiksi. Historioitsijan on ymmärrettävä paitsi kristinusko ja (rabbiininen) juutalaisuus, myös islam uskontoperinteiksi, joiden piirissä profeettallinen ilmoitus muodostaa oppineisuuden kulttuuria ja hierarkioita. Abrahamin lapset ovat Fowdenille myös ja ennen kaikkea Aristoteleen perillisiä.

ANNA-LIISA TOLONEN
TEOL. MAIST., HELSINKI

PUHTAUDEN VELJET (RASA ʿIL IKHWÁN AL-SAFÁʿ)

Eläinten Oikeudenkäynti.
Suom. Janne Mattila.
Helsinki: Basam Books
2015. 351 s.

Eläinten oikeudenkäynti ihmisiä vastaan on erikoinen 900-luvulla laadittu teos, jonka on kääntänyt nyt suomeksi ensimmäistä kertaa filosofian tohtori Janne Mattila. Se on osa arvoituksellista 52 kirjeen kokoelmaa, jonka kirjoittajat kutsuvat itseään Puhtauden veljiksi ja uskollisuuden ystäviksi. Kirjoittajien todellista identiteettiä ei paljasteta missään vaiheessa. Useimpien tutkijoiden mukaan kyseessä on Irakin Basassa vaikuttanut kirjoittajaryhmä, mutta tästä ei ole täyttä varmuutta. Myös heidän uskonnollinen viiteryhmänsä on epäselvä, vaikkakin näyttää siltä, että Puhtauden veljien teksteissä on piirteitä ismailismista eli seitsemänšiialaisuudesta. Heidän ajattelussaan korostuvat esoteris-